

In dit nummer:

- Economen als wereldverbeteraars
- Nieuwe ov-verbinding tussen Amsterdam en Almere?
- CPB Wereldhandelsmonitor
- Verlaging discontovoet
- Nieuwe ramingen
- Recente publicaties
- Protectionisme

# CPB Nieuwsbrief 2009 december

Kwartaaluitgave van het Centraal Planbureau

# 4

## Economen als wereldverbeteraars



Jacqueline Timmerhuis

Economie is voor veel Nederlanders bepaald geen sexy vak. Niet creatief of diepzinnig, alleen maar met de centen bezig. Saai! Voor ons economen geen wereldverbeteraarsimago à la Albert Schweitzer, zoals artsen dat hebben. Integendeel. Van alle kanten hoor je de laatste tijd kritiek op economen, vooral omdat we de kredietcrisis niet hebben zien aankomen en het onderling ook niet eens kunnen worden over het te verwachten verdere verloop. Natuurkundigen verwijten ons dat we hoe dan niet in

staat zijn exacte uitspraken te doen. Desondanks zouden economen de 'arrogantie' hebben om uitspraken te doen over het nut van investeringen op een veelheid van niet-economische terreinen. Jacques Schraven, de voormalig voorzitter van VNO-NCW, verzuchtte eens dat als CPB-economen in 1944 de landing in Normandië hadden moeten doorrekenen, die boten nu nog voor de kust hadden gelegen.

Op zijn zachtst gezegd behoeft het imago van economen dus enige verbetering, ook als we meer studenten willen trekken voor de studie (algemene) economie. Om de beeldvorming te veranderen moeten we duidelijk kunnen maken dat economie geen exacte wetenschap is, maar een gedragswetenschap waarbij wetmatigheden een beperkte rol spelen. Hoe kunnen we burgers en beleidsmakers een realistischer beeld geven van de betekenis van economische analyses — én

van de beperkingen ervan? Een 'zwarte zwaan' zoals de kredietcrisis hebben we inderdaad niet in deze omvang voorzien; wel hebben we regelmatig gewezen op de gevaren van labiele financiële markten. Economen kunnen misschien weinig zekerheden bieden, maar wel bruikbare inzichten. Het mooie van economie is dat het je een kader verschaft om na te denken over uiteenlopende onderwerpen als de inrichting van het onderwijsstelsel, de aanleg van wegen en de prikkels in de sociale zekerheid om onnodig beroep hierop te voorkomen. Voor mij is economie echt een prachtig en spannend vak!

Juist omdat we zo breed kijken, zijn economen misschien wel de wereldverbeteraars van de 21e eeuw. Niet door met een *grand design* te komen, maar door (economische) inzichten te verschaffen en door nuchter kosten en baten tegen elkaar af te wegen. Dat kan beleidsmakers die nadenken over bestaande situaties die mogelijk verandering behoeven, helpen om belastinggeld verstandig te besteden. Daarbij kijken we verder dan alleen financiële baten. Hoe moeilijk het ook is, we proberen (om eens iets te noemen) ook milieuwinst, verhoging van het aantal gezonde levensjaren en beperking van fileleed te kwantificeren en waar mogelijk op geld te waarderen. Hoe hoog die 'prijs' is, hangt af van maatschappelijke oordelen. Kosten-batenanalyses bieden een handvat om een meer rationele en objectieve discussie te voeren. Die invasie zouden economen echt wel positief hebben beoordeeld. Maar de bouw van piramides waarschijnlijk niet... □

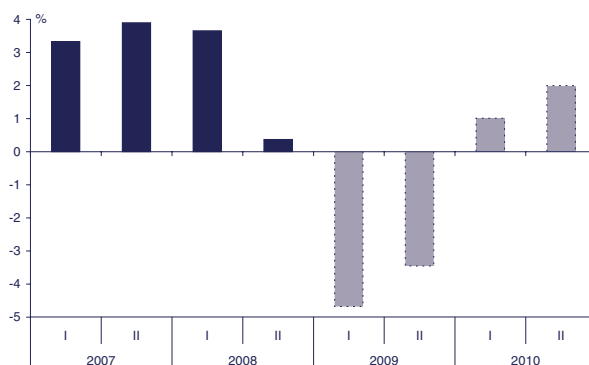
Jacqueline Timmerhuis, directiesecretaris-woordvoerder CPB

## Korte-termijnraming december 2009

- De Nederlandse economie krimpt in 2009 met 4%. Komend jaar keert de groei terug: naar verwachting +1½%.
- De relevante wereldhandel neemt dit jaar met 12¾% af. In navolging daarvan loopt ook de uitvoer van goederen sterk terug, met 9½%.
- In 2010 bedraagt de werkloosheid volgens de raming gemiddeld 6½%, ruim hoger dan de 3,9% in 2008.
- Naar verwachting komt de inflatie dit jaar uit op 1¼% en komend jaar op 1%. De gemiddelde contractloonstijging in de marktsector valt terug van 3% dit jaar tot 1¼% in 2010.
- Het begrotingstekort bedraagt dit jaar 4,6% bbp. Volgend jaar loopt het tekort naar het zich laat aanzien op tot 5,8% bbp.

Zie verder de *Economierapportage* op pagina 6

Economische groei in Nederland, 2007-2010<sup>a)</sup>



<sup>a)</sup> Groei BBP-volume t.o.v. overeenkomstige periode in voorafgaand jaar, werkdagen gecorrigeerd.

# Nieuwe openbaarvervoerverbindingen tussen Amsterdam en Almere niet rendabel

*Almere wordt de vijfde stad van Nederland. Dat is althans het voornemen van het rijk en de gemeente Almere. Tot 2030 wil de stad 60.000 nieuwe woningen bouwen. Op verzoek van het ministerie van Verkeer en Waterstaat heeft het CPB samen met het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) onderzoek gedaan naar de maatschappelijke kosten en baten van drie verstedelijkingsvarianten om deze 60.000 woningen te realiseren. Ook zijn de maatschappelijke kosten en baten van daaraan gekoppelde spoorinvesteringen onderzocht. Daarnaast zijn er aanbevelingen gedaan voor verbeteringen van de plannen.*

## **Wat zijn de belangrijkste conclusies?**

De aanleg van een nieuwe IJmeerlijn voor openbaar vervoer (ov) tussen Amsterdam en Almere in het kader van de Schaalsprong Almere is maatschappelijk niet rendabel. Alle onderzochte varianten van deze nieuwe lijn hebben een negatief saldo van baten en kosten van enkele miljarden euro's. De reisbaten zijn zelfs onvoldoende om de jaarlijkse onderhoudskosten te dekken. Ook de andere in het kader van de Schaalsprong Almere onderzochte openbaarvervoerverbeteringen zijn maatschappelijk niet rendabel. Dit komt enerzijds doordat de onderzochte projecten erg kostbaar en complex zijn. Anderzijds zal bestaand beleid de bereikbaarheid van Almere per trein en auto tot 2030 al sterk verbeteren. Wel zal de Schaalsprong ertoe bijdragen dat in 2030 de treinen tussen Amsterdam en Almere in de spits vaak overvol zitten. De onderzochte openbaarvervoerprojecten dragen weinig bij aan het oplossen van dit knelpunt.

Van de drie voor de Schaalsprong Almere onderzochte verstedelijkingsvarianten, blijkt de middenvariant Stad van Water en Groen maatschappelijk het meest rendabel te zijn. De oostelijke variant Polderstad scoort bijna even goed. De westelijk georiënteerde variant Waterstad met zijn buitendijkse woningbouw scoort merkbaar slechter dan beide andere varianten.

## **Onderzochte projecten**

De Schaalsprong Almere behelst het bouwen van 60 duizend woningen in Almere tussen 2010 en 2030. Centraal in het onderzoek staat de afweging van verschillende verstedelijkingsvarianten voor deze Schaalsprong, al dan niet in combinatie met het verbeteren van het openbaar vervoer in de corridors Schiphol - Amsterdam - Almere- Lelystad (OV-SAAL) en Almere - Gooi - Utrecht (AGU). De natuurontwikkeling in het IJmeer en Markermeer en de ontwikkeling van de luchthaven zijn randvoorwaarden. Aangezien deze projecten met elkaar samenhangen, heeft het kabinet besluiten hierover op elkaar afgestemd. Deze besluiten zijn op 6 november jl. verwoord in de zogeheten RAAM-brief (Rijksbesluiten Amsterdam-Almere-Markermeer).

De verstedelijkingsvarianten omvatten een westelijk georiënteerde variant Waterstad met buitendijkse woningbouw op aan te leggen eilanden in het IJmeer, een oostelijk georiënteerde variant Polderstad en een middenvariant Stad van Water en Groen. In alle drie varianten wordt er zowel ten westen, ten oosten als nabij de bestaande stad gebouwd. Ook omvatten de varianten identieke deelplannen. Voorgestelde verbeteringen van het openbaar vervoer betreffen een nieuwe IJmeerlijn tussen Almere en Amsterdam over het IJmeer, capaciteitsverhoging van de bestaande spoorverbinding over de Hollandse brug en een nieuwe Stichtse lijn tussen Almere en Utrecht.

Het rapport geeft inzicht in de welvaartseffecten van deze samenhangende projecten. Welvaart wordt hierbij in ruime zin geïnterpreteerd. Naast financiële aspecten en effecten op de arbeidsproductiviteit worden, onder meer, ook effecten op reistijd, reiscomfort, landschap, natuur, milieu en leefomgeving in beschouwing genomen. Deze brede welvaartseffecten zijn in beeld gebracht met een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA).

## **Het verstedelijkingsalternatief Stad van Water en Groen rendert maatschappelijk het best**

Stad van Water en Groen heeft een beter maatschappelijk rendement dan Waterstad en Polderstad, zo blijkt uit de onderlinge welvaartsvergelijking van de drie onderzochte verstedelijkingsvarianten. Het kosten-batensaldo van Waterstad is bijna 1 mld euro minder gunstig dan van Stad van Water en Groen. Het saldo van Polderstad is 40 tot 200 mln euro minder gunstig dan van Stad van Water en Groen.



Doordat de Schaalsprong leidt tot een flinke toename van het aantal woningen, kunnen de huizenprijzen onder druk komen te staan. Om deze afzetrisico's te verminderen, wil de gemeente Almere de verschillende deelplannen gefaseerd in ontwikkeling nemen. Deze fasering is mede afhankelijk van de financierbaarheid van de deelplannen. De verstedelijkingsvariant Waterstad kent de grootste afzetrisico's. Deze hangen samen met de bijzondere aard van het grote buiten-



dijkse woningbouwprogramma. De afzetrisico's die daarbij optreden zijn moeilijker door fasering te reduceren dan bij de meeste andere deelplannen. Dit geldt ook voor het oostelijke deel van Polderstad.

### **Verstedelijkingsprogramma Schaalsprong lijkt kostendekkend**

Bij de gemaakte veronderstellingen over toekomstige woningprijzen kan het verstedelijkingsprogramma van de Schaalsprong Almere financieel vrijwel kostendekkend ontwikkeld worden. De risico's zijn echter aanzienlijk. Vallen de woningprijzen een paar procent lager uit dan nu is verondersteld, dan leidt dit al snel tot forse financiële tekorten in de grondexploitatie. Verder kan de investering van 1,4 à 1,8 mld euro die nodig is om de binnenstedelijke bereikbaarheid in Almere te waarborgen, niet uit de grondopbrengsten van de verstedelijkingsprogramma's worden gefinancierd.

### **Openbaarvervoerprojecten voor de Schaalsprong Almere zijn niet rendabel**

Voor de verbetering van de bereikbaarheid van Almere zijn verschillende investeringen in het openbaar vervoer voorgesteld: uitbreiding van de capaciteit op de bestaande spoorlijn over de Hollandse brug, de aanleg van een IJmeerlijn naar Amsterdam en de aanleg van een Stichtse lijn naar Utrecht. Alle voorgestelde openbaarvervoerprojecten zijn echter maatschappelijk niet rendabel. Dit komt in de eerste plaats door de hoge investeringskosten en kosten voor beheer en onderhoud van de projecten (een nieuwe IJmeerlijn kost minimaal circa 4,3 miljard euro). In de tweede plaats wordt fors geïnvesteerd in een verbeterde bereikbaarheid van Almere per trein en auto in de periode tot 2030. Zo verdubbelt het aantal treinen tussen Flevoland en Amsterdam al van zes naar twaalf per uur. De nieuwe openbaarvervoerprojecten genereren mede hierdoor weinig baten. De reisbaten zijn zelfs onvoldoende om de jaarlijkse onderhoudskosten te dekken. Dit betekent dat omdat Almere in 2030 al goed bereikbaar is, nieuwe openbaarvervoerbindingen vanuit een welvaartseconomische benadering niet nodig zijn voor het realiseren van de Schaalsprong. Wel zullen op onderdelen nadere maatregelen nodig zijn.

### **Treinen tussen Almere en Amsterdam in 2030 overvol**

Mede door de Schaalsprong, zitten de treinen in de spits tussen Amsterdam en Almere in 2030 overvol. Dit ondanks de reeds geplande verbeteringen. De voorgestelde openbaarvervoerprojecten dragen weinig bij aan het oplossen van dit knelpunt. In sommige treinen verbetert de kans op een zitplaats, maar in andere treinen verslechtert deze juist door de toename van het aantal reizigers dat wordt aangetrokken door de geboden kwaliteitsverbetering. Een oplossing kan naast het (beperkt) uitbreiden van de spoorweginfrastructuur ook gelegen zijn in het - in de spits - minder laten rijden van personen- of goederentreinen die laag bezet zijn. Hierdoor kunnen dan op de drukke trajecten meer treinen per uur rijden. Hoe dan ook, oplossen van dit knelpunt verdient nadere aandacht.

### **Synergie-effecten tussen verstedelijkingsvarianten en openbaar vervoer mogelijk**

Er kunnen positieve synergie-effecten optreden tussen de verstedelij-



lijgingsvarianten en specifieke openbaarvervoerprojecten. Zo blijken de reisbaten van een IJmeerlijn een kwart groter te zijn bij Waterstad dan bij Stad van Water en Groen. In verhouding tot de investeringskosten zijn deze baten echter niet heel groot. Mogelijk zijn deze synergie-effecten te verbeteren door het verstedelijkingsprogramma meer te laten aansluiten bij de al bestaande infrastructuur.

### **Buitendijks bouwen kent juridische risico's**

Het verstedelijkingsalternatief Waterstad kent van de drie varianten de grootste juridische risico's. Deze hangen samen met onzekerheden in de effectiviteit van plannen voor verbetering van de natuurkwaliteit van het Markermeer. Als alle plannen voor de Toekomstagenda Markermeer IJmeer volledig en tijdig worden gerealiseerd, kan dit een duurzaam en veerkrachtig ecologisch systeem opleveren. Dit systeem lijkt volgens een natuurwaarde-indicator veerkrachtig genoeg om de negatieve natuureffecten van het buitendijks bouwen op een eiland in het IJmeer op te vangen. Er zijn echter belangrijke onzekerheden ten aanzien van de effectiviteit van onderdelen van het pakket natuurmaatregelen. Bovendien is de natuurwaarde-indicator geen basis voor juridische toetsing.

### **Verbeteringen**

Tenslotte wijzen de uitkomsten van de KBA op verbeterrichtingen voor de plannen. Zo lijkt optimalisatie van ruimtelijke deelplannen mogelijk, net als een betere ruimtelijke aansluiting van verstedelijkingsvarianten bij het bestaande ov. Verder is onderzoek nodig naar een ov-oplossing die gericht het probleem van de overvolle treinen aanpakt. Onderzoek zou zich vanuit een welvaartseconomisch perspectief moeten richten op oplossingen die minder kosten dan de maximaal haalbare comfortbaten (circa 250 mln euro netto contante waarde). Tenslotte is voor Polderstad alleen onderzoek gedaan naar een mobiliteitsprogramma bestaande uit verbetering van een bestaande spoorlijn, aanleg van een nieuwe spoorlijn en verbreding van een snelweg. Het is de moeite waard om deze onderdelen afzonderlijk te onderzoeken om zo de beter renderende onderdelen van de minder renderende te kunnen scheiden. □

Meer informatie: [peter.zwaneveld@cpb.nl](mailto:peter.zwaneveld@cpb.nl)

## Bijblijven met CPB's Wereldhandelsmonitor

*Het CPB produceert maandelijks een wereldhandelsmonitor (WTM), gebaseerd op de industriële productie en internationale handel in waarde, volume en prijs van 85 landen. Hiermee beschikt het planbureau over een unieke reeks maandcijfers vanaf januari 1991. De kredietcrisis heeft gezorgd voor een grote internationale aandacht voor de monitor, die eerder dan andere bronnen kan aangeven hoe de wereldhandel zich ontwikkelt.*



De laatste update van 26 november jl. geeft informatie over de ontwikkeling van de wereldhandel tot en met september 2009. Het is dan ook de meest actuele bron van informatie op dit gebied en vele instellingen in de wereld gebruiken deze gegevens voor hun eigen analyses. De WTM onderscheidt zich van andere bronnen doordat ontbrekende data worden bijgeschat met behulp van andere relevante informatie. Een samenvatting van de data voor negen belangrijke regio's en de wereld wordt maandelijks gepubliceerd op [www.cpb.nl](http://www.cpb.nl). Een automatisch email bericht bij publicatie van de nieuwe monitor kan worden aangevraagd via onderstaande link.

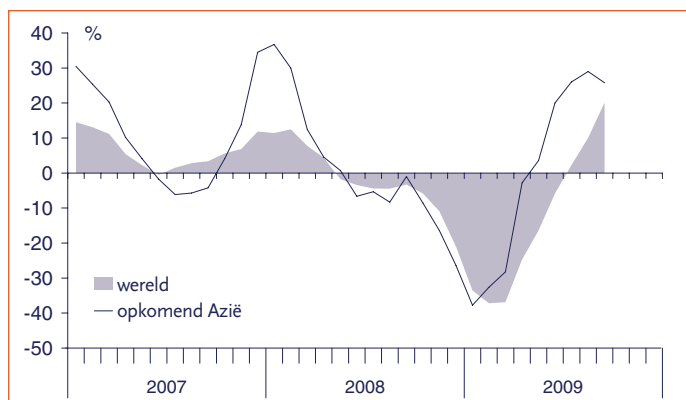
Het belangrijkste doel van de monitor is om snel een volledig overzicht te krijgen van de situatie in de wereldeconomie. Handel is een belangrijk bindend element tussen nationale economieën. De toenevende onderlinge verwevenheid komt duidelijk tot uiting in de synchronisatie van de internationale handelsstromen, met name vanaf het midden van de jaren negentig. Weliswaar is sprake van trendmatige groeiverschillen per regio en ook de schommelingen rond de trend hebben een afwijkende intensiteit, maar de timing van de open neergaande bewegingen verschilt nauwelijks. Dit betekent ook dat schokken in één deel van de wereld nu elders sneller en harder doorwerken, waarbij de oorspronkelijke effecten worden versterkt. De huidige financiële crisis is daarvan een duidelijk voorbeeld. Met de WTM kon snel worden vastgesteld hoe sterk de wereldeconomie feitelijk was getroffen door deze crisis. Tussen oktober 2008 en januari 2009

daalde het wereldhandelsvolume met 17% en dat was meer dan in heel 1929, het eerste jaar van de grote depressie in de vorige eeuw. In de daaropvolgende vijf maanden nam de wereldhandel nog verder af, maar in een zeer gematigd tempo. Door een niet eerder vertoonde inzet van monetaire en budgettaire middelen in de hele wereld is een dreigende catastrofe afgewend. Vanaf medio 2009 neemt de wereldhandel weer (snel) toe: in het derde kwartaal was de groei op jaarbasis bijna 20% en voorlopige indicatoren geven aan dat dit tempo in het vierde kwartaal kan worden vastgehouden.

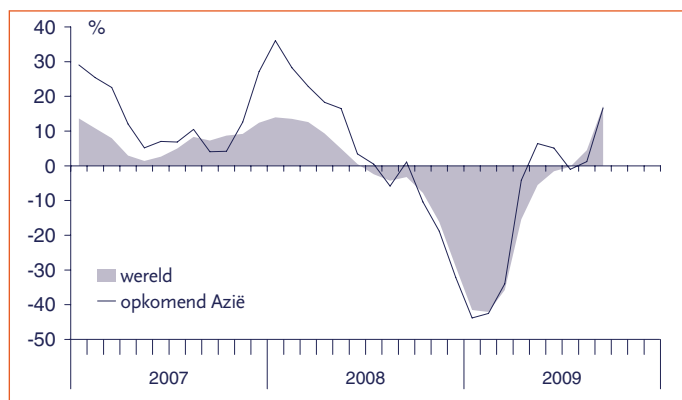
Onderstaande figuren laten zien hoe de WTM-informatie ook voor analytische doeleinden kan worden gebruikt, in dit geval door een vergelijking van de in- en uitvoerstromen van opkomend Azië en de wereld als geheel. De invoer van Azië (met name China) herstelde zich duidelijk eerder dan elders, terwijl de opleving van de Aziatische uitvoergroei in de loop van 2009 gelijk opgaat met die van andere landen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de binnenlandse bestedingen in Azië het herstel in de rest van de wereld hebben ondersteund. □

Meer informatie: [gerard.van.welzenis@cpb.nl](mailto:gerard.van.welzenis@cpb.nl)  
<http://www.cpb.nl/eng/research/sector2/data/trademonitor.html>

### Momentum\* van de internationale goederenhandel Invoer



### Uitvoer



\* Momentum is gedefinieerd als de groei in de laatste drie maanden ten opzichte van de voorafgaande drie maanden op jaarbasis.



## Verlaging discontovoet zorgt voor droge voeten

Februari 1953. Zeeland loopt onder. Schipper Arie Evergroen stuurt zijn zandschuit de Twee Gebroeders het 15 meter brede gat in de Schielandse hoge dijk in en voorkomt daarmee een overstroming van Rotterdam, Gouda, Delft en Den Haag. Drie miljoen mensen blijft de ramp bespaard. "Een kwestie van super-geluk" volgens J. Salomé, de ingenieur van het hoogheemraadschap van Schieland: "Als je honderd keer zo'n stunt uithaalt met een schip in een dijk-gat, gaat het 99 keer mis." Vrijwel direct na de Watersnoodramp installeert de regering de Deltacommissie. De opdracht is na te gaan welke maatregelen noodzakelijk zijn om een volgende overstroming te voorkomen. Zeven jaar later komt de Deltacommissie met de aanbeveling om de dijken zo hoog te maken dat Noord- en Zuid-Holland slechts eens in de 10.000 jaar zullen overstromen. Bij de vaststelling van deze norm wordt voor het eerst gebruik gemaakt van inzichten uit kosten-batenanalyses (kba's), aangedragen door Tinbergen en Van Dantzig.

Om in deze kba's de toekomstige baten op een zinvolle wijze te kunnen vergelijken met de investeringskosten, worden ze terugerekend naar vandaag met een discontovoet. Deze discontovoet is een maat voor de waardering vandaag van baten en lasten in de toekomst. Hij bestaat uit twee delen: de risicovrije rente en een risicopremie. Het eerste deel is een vergoeding voor het uitstel van consumptie: om de investering te kunnen financieren moet iemand tijdelijk minder consumeren. Het tweede deel is een vergoeding voor het risico dat een investeerder loopt: de baten van de investering zijn immers onzeker. De hoogte van de discontovoet heeft bij projecten met een lange looptijd, 100 jaar of meer, een enorme impact op de uitkomst van de kba. Baten die bijvoorbeeld 100 jaar in de toekomst liggen, tellen bij de huidige discontovoet van 5,5% maar voor 0,5% mee; bij een disconto van 4% is dit maar liefst vier keer zo veel. Een verlaging van de discontovoet heeft dus tot gevolg dat meer projecten maatschappelijk gezien rendabel zullen zijn.

Daarmee komen we bij de vraag wat de baten van een dijk nu eigenlijk zijn en wat het risicoprofiel daarvan is. Het gangbare argument stelt dat de jaarlijkse baten van een dijk gelijk zijn aan de gemiddelde afname van de overstromingschade én dat het risico van deze baten rechtevenredig is met de stand van de economie. Als het beter gaat met de economie, zijn de baten van een dijk immers hoger en omgekeerd. De dijk verlaagt echter ook het risico op het volledige verlies van lijf, have en goed en werkt dus als een soort rampenverzekering. Het risicoprofiel van de baten van een dijk is daarmee lager dan het gangbare argument stelt, omdat dijken catastrofes voorkomen. Met deze verlaging van het ramprisico is in de kba-praktijk tot nu toe geen rekening gehouden.

In de Nederlandse beleidspraktijk is op dit moment het voorschift om te werken met een discontovoet van 5,5%: een risicovrije rente van 2,5% en een risicopremie van 3%. Een lagere risicopremie mag, maar zal op de één of andere manier moeten worden bepaald. In de praktijk komt het hier vrijwel nooit van. In het voor-

beeld van de dijk is echter een lagere risicopremie wel degelijk gewenst. Omdat we op dit moment nog niet in staat zijn om de juiste hoogte van deze risicopremie te bepalen, heeft het kabinet onlangs ingestemd met een halvering van de risicopremie voor een beperkt aantal typen baten. Het gaat hierbij om effecten met een extern en onomkeerbaar karakter. Voorbeelden zijn, naast de baten van een dijk, de baten van vermeden CO<sub>2</sub>, vermeden fijnstof en de baten van open ruimte. Voor dit type baten kan - mits goed gemotiveerd - voortaan met een risicopremie van 1,5% in plaats van 3% gewerkt worden. De regeling is tijdelijk, omdat op dit moment gewerkt wordt aan alternatieve methoden om projecten met onomkeerbare (milieu)effecten beter te kunnen waarderen. Verlaging van de discontovoet zorgt er misschien wel voor dat de nazaten van Arie Evergroen niet meer in actie hoeven te komen! □

Meer informatie: [rob.aalbers@cpb.nl](mailto:rob.aalbers@cpb.nl)



ECONOMISCHE VOORUITZICHTEN 2009 EN 2010

## Economie veert op

*De Nederlandse economie krimpt dit jaar naar verwachting met 4%, hoofdzakelijk als gevolg van een scherp terugvallende uitvoer. Niet vreemd, aangezien de wereldhandel dit jaar met 12¾% afneemt. Maar ook investeringen en consumentenbestedingen vallen fors terug. In 2010 groeit de relevante wereldhandel naar verwachting met 7½%. Daarmee neemt ook de uitvoer weer toe, waardoor de economische groei volgens de prognose volgend jaar terugkeert: +1½%. Desondanks loopt de werkloosheid verder op tot gemiddeld 6½%, wat in internationaal perspectief overigens nog altijd laag is. Het begrotingstekort komt dit en volgend jaar uit op respectievelijk 4,6% en 5,8% van het bbp.*

*Het economisch beeld is op bijna alle fronten naar boven bijgesteld ten opzichte van de raming ten tijde van Prinsjesdag. De financiële markten blijven echter nerveus, wat duidelijk werd bij de recente perikelen rond Dubai World. De risico's en onzekerheden bij de raming zijn onverminderd groot.*

### DE WERELDECONOMIE

#### Rijke regio's groeien in derde kwartaal

In het eurogebied, de Verenigde Staten en Japan is het bbp in het derde kwartaal toegenomen ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Het herstel wordt gedreven door de uitzonderlijk krachtige budgettaire stimuleringsmaatregelen, het zeer ruime monetaire beleid, de verbetering van de situatie op de financiële markten en een positieve impuls van de voorraadvorming bij bedrijven. In Aziatische landen (inclusief Japan) nam het bbp in het tweede kwartaal al weer toe. Doordat de invoer zich in Azië, met name China, duidelijk eerder herstelde dan elders, maar de uitvoer het wereldgemiddelde volgde, droegen de binnenlandse bestedingen in Azië bij aan het economisch herstel elders in de wereld. Voorlopende indicatoren wijzen op het doorzetten van het herstel in het

vierde kwartaal (zie ook artikel over de CPB-wereldhandelsmonitor op pagina 4). Desondanks zal de wereldproductie dit jaar de sterkste daling vertonen sinds de Tweede Wereldoorlog. Door de kredietcrisis daalt het bbp in het eurogebied naar verwachting met 4%. De werkloosheid was in oktober al opgelopen tot 9,8% van de beroepsbevolking.

#### Onrust op de financiële markten verder afgenomen

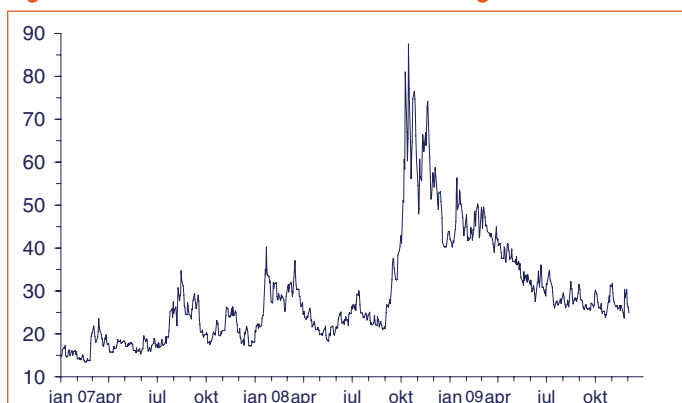
In maart 2009 kwam een einde aan de extreem hachelijke periode op de financiële markten die op 15 september 2008 begon met het faillissement van de Amerikaanse zakenbank *Lehman Brothers*. De aandelenkoersen begonnen weer te stijgen en hebben de opwaartse trend sindsdien weten vast te houden, al is er sprake van een grillig verloop. De volatiliteitsindices liggen weliswaar op een veel lager niveau dan ten tijde van het faillissement van *Lehman*, maar zijn nog steeds veel hoger dan voor het begin van de kredietcrisis in 2007 en blijven uitschieters vertonen zoals bij de recente vertrouwenscrisis rond staatsholding *Dubai World* (zie figuur 1). De daling van de renteversillen tussen bedrijfs- en overheidsobligaties zette de afgelopen maanden door (zie figuur 2), wat duidt op afgenomen onzekerheid.

Hoewel de toestand op de financiële markten verder is verbeterd, is zij nog verre van normaal. Banken ondervinden nog steeds schade van slecht renderende hypotheken, bedrijfsleningen en commercieel onroerend goed. De balansomvang van de centrale banken is sterk toegenomen. Zolang deze niet terug is op het niveau van vóór *Lehman* is er van een normale situatie geen sprake en blijven de onzekerheden rondom de raming groot.

#### Gematigd herstel eurogebied in 2010

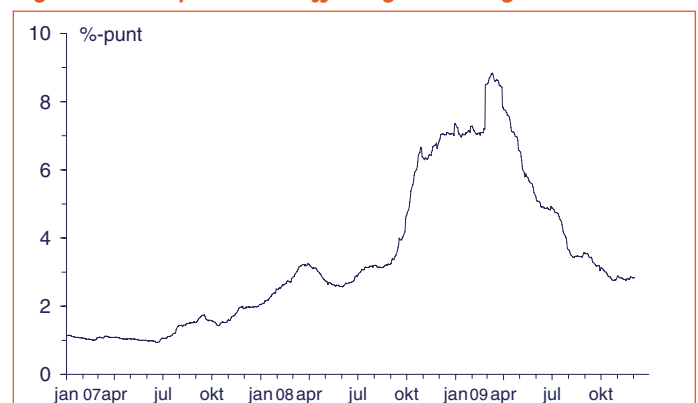
Naarmate een groter deel van 2009 achter de rug is, kan ook het beeld voor 2010 beter worden ingekleurd. De opeenvolgende ramingen van diverse internationale instellingen voor de bbp-groei in het eurogebied in 2010 lieten tot en met de zomer een verslechtering zien. Met het binnenkomen van nieuwe informatie zijn de ramingen daarna steeds optimistischer geworden (zie figuur 3).

**Figuur 1** Volatiliteit aandelenmarkten eurogebied <sup>a</sup>



<sup>a)</sup> Volatiliteit: de verwachte standaarddeviatie van de procentuele verandering in de aandelenkoersen over een periode van maximaal drie maanden, zoals afgeleid uit de optiepreizen.

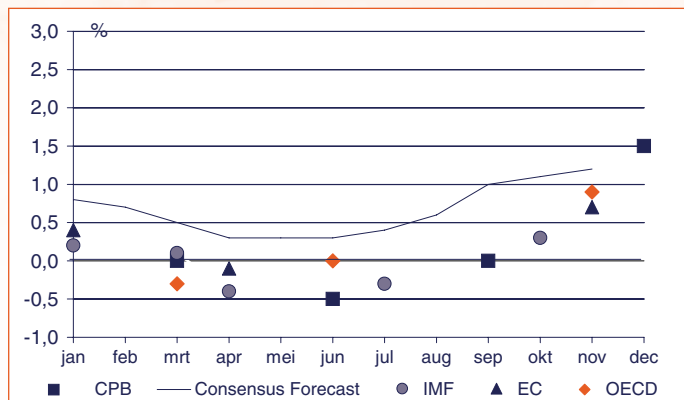
**Figuur 2** Risicopremie bedrijfsobligaties eurogebied <sup>a</sup>



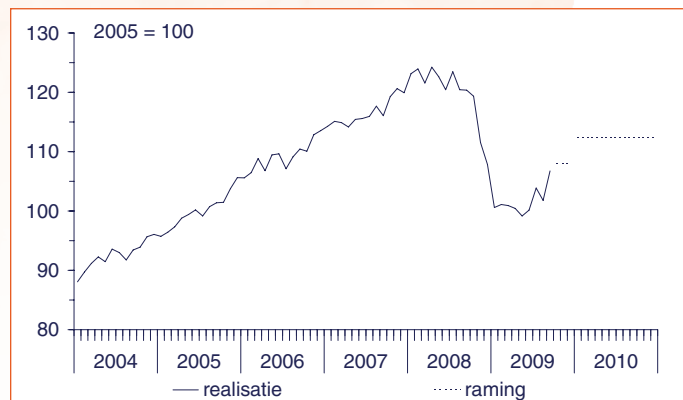
<sup>a)</sup> Renteverval tussen bedrijfsobligaties met BBB-rating en 10-jarige staatsobligaties.



**Figuur 3** Ramingen voor bbp-groei eurogebied in 2010, geordend naar publicatiedatum in 2009



**Figuur 4** Volume relevante wereldhandel, index



De huidige CPB-raming voor de bbp-groei in het eurogebied is 1½%, tegen 0% in de Macro Economische Verkenning van afgelopen september. Dat is vooral het gevolg van gunstiger dan verwachte ontwikkelingen in de afgelopen maanden, met name de bbp-groei in het derde kwartaal. Volgens de raming zal de wereldhandelsgroei, na een zeer sterke tweede helft van 2009, in de loop van volgend jaar vertragen vanwege het geleidelijk wegvallen van de impuls die uitgaat van de voorraadvorming, een minder expansief begrotingsbeleid dan in 2009 en vanwege zwak blijvende particuliere bestedingen. Werkloosheid en overheidstekorten zullen volgend jaar sterk oplopen. Ondanks de vertraging van de groei in de loop van het volgende jaar ligt het verwachte niveau van de wereldhandel komend jaar 9% hoger dan dit jaar (zie figuur 4).

### Internationale onzekerheden blijven groot

De onzekerheden rond deze projectie van de wereldeconomie zijn aanzienlijk. Een neerwaarts risico blijft de hernieuwde onrust op de financiële markten, bijvoorbeeld doordat beleggers vrezen dat een land als Griekenland zijn betalingsverplichtingen niet na kan komen. Voorts kan de hoge en toenemende werkloosheid negatiever uitwerken op de particuliere consumptie dan verwacht. Daarbij komt dat het vet op de botten van overheden en banken is

verdwenen, waardoor nieuwe negatieve schokken een sterker effect kunnen hebben dan anders het geval zou zijn geweest. Maar er zijn ook opwaartse onzekerheden, zoals blijkt uit de recente, onverwacht snelle verbetering van de situatie op de financiële markten en van de mondiale economische groei. De positieve effecten van vertrouwensherstel zouden kunnen worden onderschat tijdens de huidige opgang, net zoals de effecten van de vertrouwenscrisis werden onderschat tijdens de neerwaartse spiraal.

## DE NEDERLANDSE ECONOMIE

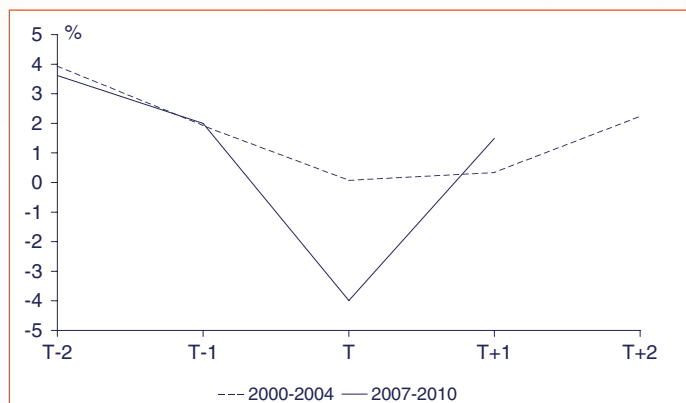
De productie neemt in Nederland sinds het derde kwartaal van dit jaar weer toe, na krimp in de vier voorgaande kwartalen. Naar het zich laat aanzien blijft er gedurende de rest van de ramingsperiode (2009 en 2010) sprake van kwartaal-op-kwartaalgroei. Daarmee is de diepste na-oorlogse recessie in termen van economische groei ten einde. De realisatiecijfers voor het derde kwartaal waren beter dan verwacht ten tijde van de Macro Economische Verkenning 2010. Samen met het sneller verbeterende internationale economische klimaat heeft dat tot gevolg dat de economische vooruitzichten voor de Nederlandse economie, met name voor komend jaar, opwaarts zijn bijgesteld. De klap van begin 2009 is echter nog niet ongedaan gemaakt.

### Werkloosheid neemt volgend jaar verder toe

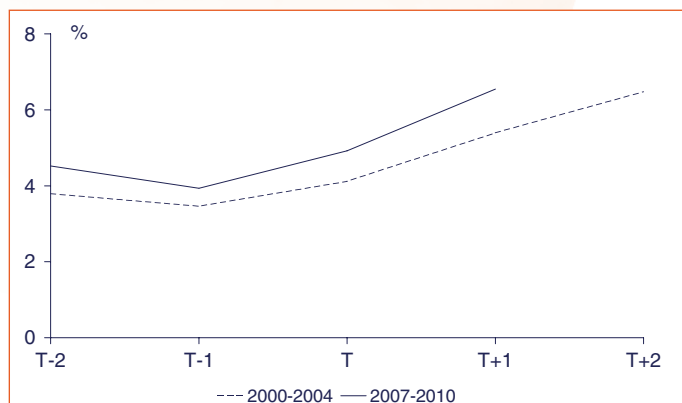
Toen de productie vanaf het derde kwartaal van 2008 begon af te nemen, nam in veel sectoren ook de behoefte van bedrijven aan (nieuw) personeel af. Dit werd direct zichtbaar in de forse daling van het aantal vacatures. Sinds begin 2009 loopt ook de werkgelegenheid in de marktsector sterk terug. Gemeten in arbeidsjaren bedraagt de daling dit jaar naar verwachting 2¾%. Volgend jaar is de afname, met ongeveer 3½%, nog groter. Gemiddeld werken er in de marktsector komend jaar ruim 250 000 personen minder dan in 2008. De stijging van de



**Figuur 5 Bbp-groei in Nederland rond twee economische neergangen, T = 2002 en T = 2009**



**Figuur 6 Werkloosheid in Nederland rond twee economische neergangen, T = 2002 en T = 2009**



werkloosheid blijft hierbij achter, doordat de werkgelegenheid in de zorg gestaag blijft stijgen en doordat bepaalde groepen besluiten zich niet aan te bieden of zich terug te trekken van de arbeidsmarkt: jongeren studeren langer door, vrouwen stellen herintreding uit en ouderen stoppen eerder met werken. Ook de deeltijd-wv heeft een neerwaarts effect op de werkloosheid. Werknemers die in de deeltijd-wv belanden, tellen namelijk niet als werkloos. Naar verwachting komt de werkloosheid in 2009 uit op gemiddeld 5%, om volgend jaar op te lopen tot gemiddeld 6½%. Dat is overigens een aanmerkelijk geringere oploep dan eerder werd voorzien (zie kader).

Zowel het niveau als de oploep van de werkloosheid is internationaal vergeleken relatief gering. Ook in historisch opzicht is de voorziene stijging van de werkloosheid, gelet op de forse productiekrimp, klein. Tijdens de vorige conjuncturele dip, rond 2002, viel de productie aanzienlijk minder ver terug dan ditmaal het geval is. De oploep van de werkloosheid gedurende beide periodes van laagconjunctuur is echter nagenoeg identiek (zie figuren 5 en 6). Dit geeft aan dat er momenteel iets bijzonders gaande is op de arbeidsmarkt.

## NEDERLAND IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Op zichzelf zijn de bbp- en werkloosheidscijfers allerminst rooskleurig. Zelfs in de jaren dertig van de vorige eeuw is de Nederlandse economie nooit in één jaar tijd met 4% gekrompen. Een geraamd werkloosheidspercentage van 6½% houdt in dat er komend jaar gemiddeld ongeveer 200 000 personen meer ongewild zonder baan (van minimaal 12 uur per week) zitten dan in 2008. Toch lijkt de kredietcrisis diverse andere westerse economieën harder te raken dan Nederland, vooral wat betreft de oploep van de werkloosheid.

### Bbp en werkloosheid vergeleken

Afhankelijk van het kanaal waarlangs de kredietcrisis doorwerkt op de economie, kan de timing van de economische teruggang

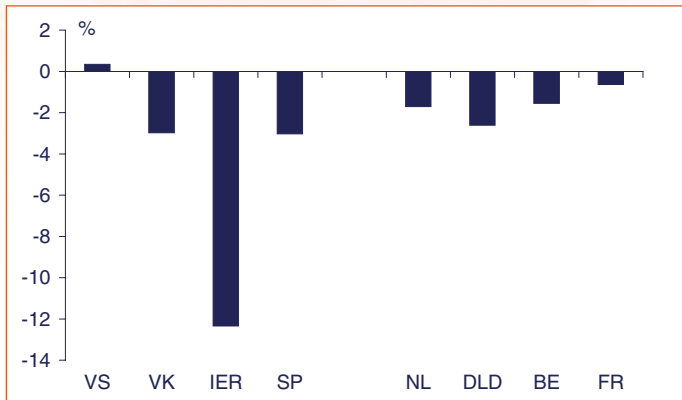
tussen landen verschillen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, waar al in de zomer van 2007 financiële instellingen in moeilijkheden kwamen door de ineenstorting van de huizenmarkt, nam de productie al in het eerste kwartaal van 2008 af. De Nederlandse economie begon pas een half jaar later te krimpen, toen na de val van *Lehman Brothers* de wereldhandel ongekend scherp terugviel. Ook blijkt dat in landen waar de huizenprijzen scherp daalden, de werkloosheid doorgaans eerder en sterker opliep dan in landen waar de gemiddelde huizenprijs relatief stabiel bleef.

Figuur 7 toont de cumulatieve bbp-ontwikkeling gedurende de jaren 2008-2010 op basis van ramingen van de OESO. De landen zijn in twee groepen verdeeld: de eerste vier, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Spanje, hadden te maken met het uiteenspaten van een zeepbel op (delen van) de huizenmarkt. De vier overige landen, Nederland inclusief, zijn getroffen door de algehele economische malaise, maar hebben zelf niet of in mindere mate te maken met forse huizenprijzdalingen. Het valt onmiddellijk op dat het land waar de kredietcrisis begon, de Verenigde Staten, als enige van de getoonde landen naar verwachting nog enige economische groei weet te realiseren in de beschouwde periode. De drie andere landen waar de huizenprijzen de afgelopen jaren scherp zijn gedaald, zien hun economie in doorsnee harder krimpen dan de overige vier. Nederland presteert in termen van bbp-groei gemiddeld.

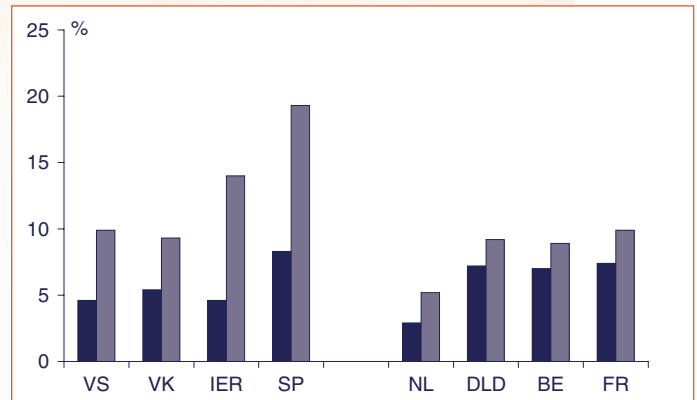
De ontwikkeling van de werkloosheid in Nederland daarentegen is opmerkelijk. Figuur 8 toont de verwachte werkloosheidsontwikkeling tussen 2007 en 2010 voor de vier landen met huizenprijzdalingen, en de ontwikkeling tussen 2008 en 2010 voor de overige vier. Dat is gedaan, omdat de werkloosheid in de eerste groep landen eerder begon op te lopen. Van de acht landen had Nederland vóór het uitbreken van de crisis verreweg het laagste werkloosheidspercentage. Omwille van vergelijkbaarheid zijn de OESO-cijfers voor de Nederlandse werkloosheid getoond. Vanwege een definitieverschil ligt dit getal ongeveer 1 à 1,5%-punt lager dan het werkloosheidspercentage volgens de in ons land gebruikelijke definitie. Juist in de landen met eveneens een relatief lage werkloosheid, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk



Figuur 7 Cumulatieve bbp-ontwikkeling, 2008-2010



Figuur 8 Werkloosheid in %, 2007 vs. 2010 voor VS, VK, IER en SP, 2008 vs. 2010 voor NL, DLD, BE en FR.



en Ierland, liep de werkloosheid de afgelopen jaren sterk op. De stijging in Nederland lag in lijn met die in Duitsland, België en Frankrijk, maar daar was het uitgangsniveau beduidend hoger. De Nederlandse arbeidsmarkt heeft zo beschouwd het beste van twee werelden: een laag uitgangsniveau van de werkloosheid en een geringe oploop ervan. Het resultaat is dat het werkloosheidspercentage in Nederland in 2010 naar verwachting meer dan 6%-punt lager ligt dan het gemiddelde van de andere landen. Zelfs als Ierland en Spanje buiten beschouwing worden gelaten, is het verschil nog altijd meer dan 4%-punt.

### Twee raadsels

De internationale bbp- en werkloosheidscijfers laten zien dat de problemen in de bankensector en de wereldwijde vraaguitval nagenoeg alle landen hard hebben getroffen, maar dat landen waar ook de huizenprijzen relatief fors onderuit zijn gegaan, extra hard zijn geraakt. Twee van de getoonde landen vormen hierop een uitzondering: de Verenigde Staten en Nederland. Het eerste ziet als enige van de onderzochte landen zijn economie in drie jaar tijd per saldo groeien, het tweede heeft een lage werkloosheid die bovendien relatief weinig oploopt.

### Amerikaanse economie in 2010 groter dan in 2007

De Verenigde Staten, bakermat van de kredietcrisis, presteert qua economische groei beter dan de meeste andere rijke landen. Hoe kan dat? Diverse factoren leveren hun bijdrage. Allereerst is de Amerikaanse economie gediversifieerder dan bijvoorbeeld de Spaanse of de Ierse. In Spanje en Ierland werkte in 2007 ongeveer één op de zeven werknemers in de bouwsector en werd in die sector ongeveer 10% van het bbp geproduceerd. In de Verenigde Staten hebben de investeringen in woningen in de jaren voor de crisis nooit meer dan 6,5% van het bbp uitgemaakt. Daardoor was het directe effect van de teruglopende bouwproductie op het bbp toen de zeepbel uiteenspatte beduidend geringer. Een tweede factor van belang is de ontwikkeling van de handel. Amerikanen importeren jaarlijks meer dan ze exporteren. Toen de crisis wereldwijd om zich heen greep, nam de relatief conjunctuurgevoelige Amerikaanse invoer sterk af, veel meer dan de uitvoer. Met andere woorden, een relatief groot deel van de wereldwijde vraaguitval sloeg neer buiten de Verenigde Staten. De productie liep in de Verenigde Staten dan ook minder sterk terug dan de vraag. Dit effect heeft de bbp-teruggang in 2008 en 2009 aanzienlijk geremd, maar elders natuurlijk vergroot. Ten slotte heeft de overheid relatief veel geld in de economie gepompt. Een goed voorbeeld daarvan is het succesvolle *Cash for clunkers*-programma, dat Amerikanen tot 4500 dollar korting gaf bij de aanschaf van een nieuwe auto als daarvoor een vervuilende auto werd ingeruild. De begrotingstekorten in de Verenigde Staten lopen volgens de ramingen van de OESO zodoende op tot 11,2% bbp in 2009 en 10,7% bbp in 2010. Ter vergelijking, de begrotingstekorten in het eurogebied bedragen in deze jaren naar verwachting respectievelijk 6,1 en 6,7% bbp (deze cijfers zijn niet te vergelijken met de door het CPB voor Nederland geraamde begrotingstekorten. De CPB-ramingen voor het eurogebied zijn gunstiger dan die van de OESO).

### Oploop werkloosheid in Nederland relatief gering

Nederland had in 2008 het laagste werkloosheidspercentage van



alle OESO-landen, op Noorwegen na. De geraamde oploop is beperkt, zodat het verschil met veel andere landen in 2010 zal zijn toegenomen. Waarom blijft de schade voor de Nederlandse arbeidsmarkt relatief beperkt?

De krapte op de Nederlandse arbeidsmarkt was groot op het moment dat de kredietcrisis uitbrak. Niet alleen was de werkloosheid laag, ook lag de vacaturegraad in internationaal perspectief hoog. Veel bedrijven hadden de laatste jaren moeite met het vinden van personeel. Het eerste wat bedrijven deden toen hun afzet eind 2008 scherp terugliep, was het schrappen van vacatures en niet zozeer het ontslaan van schaarse werknemers. Die hielden ze liever in dienst, voor zover mogelijk, om te voorkomen dat ze na de crisis weer opnieuw op zoek zouden moeten naar geschikt personeel ('labour hoarding'). Daarmee verschilt de situatie in Nederland wezenlijk van die in andere landen, waar de arbeidsmarkt op het moment van het uitbreken van de crisis veel minder krap was of waar de krapte van een andere aard was, zoals bij onze Oosterburen. In Duitsland waren er weliswaar veel onvervulde vacatures toen de kredietcrisis begon, maar lag ook de werkloosheid op een hoog niveau. Dat duidt vooral op een mismatch tussen vraag en aanbod van arbeid. Het personeel was er wel, maar blijkbaar was het niet geschikt voor de openstaande functies. Het feit dat het aantal onvervulde vacatures in Duitsland het afgelopen jaar relatief weinig is afgenomen ondanks de forse productiedaling, ondersteunt deze conclusie.

Vanwege de grote krapte op de arbeidsmarkt waren Nederlandse bedrijven in de aanloop naar de crisis inventief met het uitbreiden van de arbeidsuren, gegeven het beschikbare personeel. In sommige sectoren werd veel overgewerkt. Wellicht vroegen bedrijven aan parttime-werknemers om voortaan wat meer uren te gaan werken. Veel werk werd uitbesteed aan zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Ook nam het aantal Midden- en Oost-Europeanen dat in Nederland werkzaam was, maar hier geen woonadres had, de afgelopen jaren toe.

Goede cijfers ontbreken nog, maar er zijn wel enkele - tentatieve - indicaties dat bedrijven bij het terugvallen van de productie eerst deze oplossingen hebben teruggedraaid. In de eerste drie kwartalen van 2009 zijn de inkomsten uit overwerk sterk afgenomen. Daarnaast is het aantal zzp'ers de afgelopen jaren sterk gestegen, vooral in de bouwsector. Het ligt voor de hand dat bouwbedrijven die gebruikmaakten van de diensten van zzp'ers bij een productiedaling eerst die zzp'ers minder opdrachten gaven alvorens eigen personeel te ontslaan. Zolang die zzp'ers meer dan 12 uur per week werk houden of niet op zoek gaan naar een andere baan, komen er dan geen werklozen bij.

Als bedrijven inderdaad eerst hun oplossingen om de krapte op de arbeidsmarkt het hoofd te bieden hebben teruggedraaid alvorens personeel te ontslaan, dan leidt dat wel tot minder gewerkte uren, maar niet tot evenredig meer werkloosheid. Dat verklaart waarschijnlijk waarom de werkloosheidsstijging in Nederland tot nu toe relatief gering is gebleven (en het draagt bij aan de verklaring van het feit dat de werkloosheidsstijging achterblijft bij die in de vorige CPB-raming, zie kader).

Daarnaast remt de tijdelijke regeling van de deeltijd-ww de oploop van de werkloosheid, al is het belang van de maatregel in kwantitatieve zin beperkt. Zo maakten in mei van dit jaar ruim anderhalf miljoen Duitsers gebruik van de mogelijkheid tot *Kurzarbeit*, 3% van de beroepsbevolking. In Nederland is dit gemiddeld in zowel 2009 als 2010 nog geen ½%.

## DE NEDERLANDSE CONJUNCTUUR NADER BESCHOUWD

De krimp van de economie in 2009 manifesteert zich op nagenoeg alle onderdelen (zie tabel 1). De consumptie van huishoudens, investeringen en uitvoer vallen dit jaar sterk terug en dragen zodoende bij aan de bbp-krimp. Slechts de overheidsbestedingen leveren een positieve groeibijdrage, vooral door de gestaag verder groeiende zorguitgaven. De geraamde bbp-groei van 1½% in 2010 komt volledig voor rekening van de uitvoer. De binnenlandse bestedingen dragen per saldo niet bij.

Tabel 1 Bijdragen aan de bbp-groei, 2008-2010

	2008 aandeel in %	2008 bijdragen in %-punten	2009	2010
Consumptie van huishoudens	33	0,3	- ½	0
Investerings in woningen	5	0,0	- ¾	- ¼
Bedrijfsinvesteringen	6	0,6	- 1	0
Overheidsbestedingen	25	0,6	¾	¼
Uitvoer	33	0,5	- 2½	1½
			mutaties per jaar in %	
Totaal (bbp-groei)		2,0	- 4	1½

### Uitvoer veert op in 2010

Ongeveer een derde van de totale toegevoegde waarde in Nederland komt voor rekening van de uitvoer. Voor de kleine, open Nederlandse economie is de economische ontwikkeling in het buitenland daarom van groot belang. Die ontwikkeling is dit jaar ronduit slecht: nam de relevante wereldhandel sinds halverwege de jaren zeventig voortdurend toe, met een enkel dipje van zo'n 2%, in 2009 krimpt de wereldhandel naar verwachting met 12¾%. Een wereldwijde vraaguitval, gecombineerd met moeilijker te verkrijgen handelskrediet, liggen aan deze daling ten grondslag. Voor 2010 is het beeld, met een verwachte toename van 7½%, aanzienlijk gunstiger, mede onder invloed van stimuleringsmaatregelen door overheden en van bedrijven die hun voorraden willen verhogen als reactie op de aantrekkende vraag.

De uitvoer van goederen volgt min of meer het patroon van de wereldhandel. Na een geraamde afname van 9½% dit jaar, volgt in 2010 een groei van 6%. In beide jaren presteert de wederuitvoer iets beter dan de binnenslands geproduceerde uitvoer.

### Consumenten blijven voorzichtig

Naar verwachting daalt de consumptie van huishoudens in 2009 met 2½%. Dat ligt niet aan de ontwikkeling van het totaal reële beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen. Het reële looninkomen neemt nog toe doordat de gemiddelde loonstijging ruim boven de inflatie uitgaat, het uitkeringsinkomen voornamelijk als gevolg van de oplopende werkloosheid. Wel zien gezinnen het uitgekeerd winstinkomen nagenoeg halveren. Daarnaast hebben ze forse vermogensverliezen geleden. Tussen mei 2008 en maart 2009 verloor de AEX-index meer dan de helft van zijn waarde, waardoor het totale aandelenvermogen flink is afgenomen. De stijging van de aandelenkoersen die sindsdien plaatshad, kan dit verlies slechts ten dele goedmaken. Door de dalende huizenprijzen is ook de waarde van het huizenbezit van gezinnen afgenomen. De vermogensverliezen, samen met gebrek aan vertrouwen in de economie en angst voor verlies van werk, leiden ertoe dat consumenten dit jaar besluiten 2½% van hun beschikbaar inkomen te sparen. In 2008 gaven huishoudens nog ½% meer uit dan ze aan beschikbaar inkomen ontvingen.

In 2010 blijft de gezinsconsumptie vrijwel stabiel (+ ¼%). De ontwikkeling van de reële inkomens en vermogens geeft aanleiding tot een beperkte stijging, maar dit wordt gecompenseerd door het nog altijd te lage consumentenvertrouwen, wat consumenten voorzichtig maakt met uitgeven. Het consumentenvertrouwen zit sinds het voorjaar van 2009 wel in de lift, waardoor gezinnen hun besparingen in 2010 niet nóg verder opvoeren.

### Bedrijfsinvesteringen nemen twee jaar op rij af

De bedrijfsinvesteringen vallen in 2009 volgens de prognose met 15¾% terug. Veel bedrijven draaien vanwege de sterk afgenomen vraag niet op volle kracht en hebben weinig reden om te investeren. Bovendien kunnen en willen bedrijven personeel niet direct ontslaan wanneer de productie terugvalt. Tijdens de scherpe productiedaling eind vorig jaar en begin dit jaar liepen de loonkosten aanvankelijk dan ook gewoon door. Het resultaat is dat de winstgevendheid van het bedrijfsleven dit jaar afneemt. Hierdoor zijn, zeker in een tijd waarin banken kritischer zijn bij het verstrekken van leningen, investeringen moeilijker te financieren.

De forse daling van de productie in 2009 leidt tot overcapaciteit die in 2010 nog niet is weggewerkt, ondanks een voorziene productiegroei van 2% in 2010 in de marktsector. Bijgevolg is er voor bedrijven weinig reden om te investeren. De bedrijfsinvesteringen nemen komend jaar nog eens 7¼% verder af vanaf het toch al lage niveau in 2009.

### Inflatie blijft laag

De inflatie bedraagt dit jaar volgens de raming 1¼%, beduidend lager dan de 2,5% in 2008. Deze afname kan voor het grootste deel op het conto worden geschreven van de, ten opzichte van 2008, gedaalde olie- en gasprijzen. Maar ook de huidige laagconjunctuur draagt bij. Omdat de vraag naar goederen en diensten gering is, raken bedrijven minder producten en diensten kwijt dan ze op basis van hun productiecapaciteit kunnen aanbieden. Om toch nog voldoende te verkopen, zijn ze voorzichtig met het ver-



hogen van hun prijzen. Komend jaar neemt de productie weer toe, terwijl de werkgelegenheid nog afneemt. De arbeidskosten per eenheid product dalen dan ook aanzienlijk, waardoor de stijging van het algemeen prijspeil beperkt is: 1%.

Ondanks de lage inflatie komt de gemiddelde contractloonsstijging in 2009 uit op zo'n 3%. Dat komt doordat de meeste cao's voor dit jaar al zijn afgesloten toen de economische vooruitzichten nog relatief gunstig waren en de inflatie hoog was. Komend jaar zal de gemiddelde contractloonsstijging, met naar verwachting 1¼%, meer in lijn met de inflatie zijn.

### Overheid: automatische stabilisatoren aan het werk

De daling van de consumptieve bestedingen dit jaar leidt tot lagere btw-opbrengsten voor de schatkist. Evenzeer verminderen de ontvangsten uit loon- en inkomstenbelasting vanwege de afnemende werkgelegenheid. De uitgaven van de overheid nemen juist toe, vooral doordat het aantal uitkeringsgerechtigden stijgt. Het volledig laten werken van deze mechanismen, de zogeheten automatische stabilisatoren, geeft een impuls aan de economie, maar creëert ook een tekort op de begroting. Het EMU-saldo bedraagt in 2009 naar verwachting -4,6% bbp en verslechtert volgend jaar verder tot -5,8% bbp. In combinatie met de ingrepen in de financiële sector zorgen deze negatieve saldi ervoor dat de overheidsschuld oploopt van 45% bbp in 2007 tot naar verwachting 67% bbp in 2010.

De gevolgen van de kredietcrisis voor de overheidsfinanciën zullen nog lang merkbaar zijn. Huishoudens en pensioenfondsen hebben aanzienlijk kleinere vermogens dan voor de crisis, wat tot lagere belastinginkomsten leidt. De werkloosheid, met bijbehorende extra uitgaven, zal nog een aantal jaren relatief hoog blijven. Daarnaast leidt de fors oplopende overheidsschuld tot hogere rentelasten. □

Meer informatie: [jasper.de.jong@cpb.nl](mailto:jasper.de.jong@cpb.nl)



**Kerngegevens voor Nederland, 2007-2010**

	2007	2008	2009	2010
	mutaties per jaar in %			
<b>Internationale conjunctuur</b>				
Relevante wereldhandel	6,3	1,6	- 12 $\frac{3}{4}$	7 $\frac{1}{2}$
Prijspeil goederenimport	1,9	4,5	- 7 $\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$
Concurrentenprijs	1,8	4,1	- 4 $\frac{1}{2}$	- 2
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	72,5	96,9	62	77
Eurokoers (dollar per euro)	1,37	1,47	1,40	1,49
Lange rente (niveau in %)	4,3	4,3	3 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$
<b>Volume bestedingen en buitenlandse handel</b>				
Bruto binnenlands product (BBP)	3,6	2,0	- 4	1 $\frac{1}{2}$
Consumptie huishoudens	1,7	1,3	- 2 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
Overheidsbestedingen	3,8	2,5	2 $\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	5,3	7,0	- 15 $\frac{3}{4}$	- 7 $\frac{1}{4}$
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	8,0	1,0	- 9 $\frac{1}{2}$	6
w.v. binnenslands geproduceerd	5,0	- 1,6	- 10 $\frac{1}{4}$	5 $\frac{1}{4}$
wederuitvoer	10,9	3,6	- 9	6 $\frac{1}{2}$
Invoer van goederen	6,4	3,7	- 10 $\frac{1}{2}$	4
<b>Prijzen, lonen en koopkracht</b>				
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	1,8	2,0	- 5	- 2
Prijsconcurrentiepositie <sup>a)</sup>	- 1,5	0,0	1 $\frac{1}{2}$	- $\frac{3}{4}$
Consumentenprijsindex (CPI)	1,6	2,5	1 $\frac{1}{4}$	1
Contractloon marktsector	1,8	3,5	3	1 $\frac{1}{4}$
Loonsom per arbeidsjaar marktsector	3,3	3,6	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	2,2	- 0,2	1 $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{4}$
<b>Arbeidsmarkt</b>				
Beroepsbevolking (personen)	1,6	1,5	$\frac{1}{2}$	0
Werkzame beroepsbevolking (personen)	2,6	2,1	- $\frac{1}{2}$	- 1 $\frac{3}{4}$
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,5	3,9	5	6 $\frac{1}{2}$
Werkloze beroepsbevolking (niveau in dzd personen)	344	304	380	510
<b>Marktsector <sup>b)</sup></b>				
Productie	4,7	2,1	- 5 $\frac{1}{4}$	2
Arbeidsproductiviteit	1,9	0,9	- 2 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	2,7	1,2	- 2 $\frac{3}{4}$	- 3 $\frac{1}{2}$
Prijs toegevoegde waarde	0,3	1,4	3 $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{2}$
Reële arbeidskosten	2,9	2,2	- 1	2 $\frac{3}{4}$
	niveaus in %			
Arbeidsinkomensquote	78,4	79,0	80 $\frac{3}{4}$	78 $\frac{1}{2}$
Winstquote <sup>c)</sup>	14,6	13,2	8 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{4}$
<b>Collectieve financiën</b>				
EMU-saldo (% BBP)	0,2	0,7	- 4,6	- 5,8
EMU-schuld (% BBP)	45,5	58,2	62,2	67,4
Collectieve lasten (% BBP)	38,9	39,1	38,1	38,3

<sup>a)</sup> Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.

<sup>b)</sup> Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerend-goedsector.

<sup>c)</sup> Van productie in Nederland, marktsector exclusief banken en verzekeringen.

## WAAROM DE RAMING VAN DE WERKLOOSHEID ZO FORS IS AANGEPAST

In de huidige raming loopt de werkloosheid op tot gemiddeld 5% van de beroepsbevolking in 2009 en 6½% in 2010. Dat is weliswaar ruim 2½%-punt hoger dan het niveau in 2008, maar aanzienlijk lager dan eerdere CPB-ramingen. Zo voorzag de Macro Economische Verkenning (MEV) van afgelopen september werkloosheidspercentages van respectievelijk 5¼% en 8% voor 2009 en 2010. In de juniraming was de verwachting zelfs nog dat de werkloosheid zou oplopen tot 5½% en 9½% in de twee genoemde jaren. Hoe zijn deze forse bijstellingen van de werkloosheidsramingen te verklaren?

**Tabel 2 Uitsplitsing bijstelling werkloosheidsraming, in dzd personen (jaargemiddelde)**

	2009	2010
Juniraming	425 (5½%)	730 (9½%)
Decemberraming	380 (5%)	510 (6½%)
Bijstelling	- 45 (- ½%)	- 220 (- 3%)
Effect arbeidsaanbod	- 10	+20
Effect arbeidsvraag	- 35	- 195
w.v. effect conjunctuur	- 10	- 170
w.v. effect deeltijdfactor	- 25	- 25
Totale mutatie per jaar	- 45	- 175

### De raming voor 2009

Het CPB raamt de werkloosheid als het saldo van het beschikbare arbeidsaanbod – het aantal personen dat in Nederland kan en wil werken – en de arbeidsvraag in personen – het aantal personen dat in Nederland werkt. Op basis van recente cijfers van het CBS is de werkloosheidsraming voor 2009 met ongeveer 45 000 personen verlaagd ten opzichte van de juniraming.

De raming voor het arbeidsaanbod in 2009 is met ongeveer 10 000 personen verlaagd. Het arbeidsaanbod wordt beïnvloed door bijvoorbeeld vergrijzing, overheidsbeleid, ontmoediging van herintreders en doorstuderende jongeren. De laatste twee onderdelen hebben sterk te maken met de omvang van de crisis. Ook bij eerdere ramingen kon het aanmoedigende of ontmoedigende effect van de situatie op de arbeidsmarkt enige tienduizenden personen verschillen. In dat opzicht is een bijstelling van 10 000 personen niet uitzonderlijk.

De ramingsfout ontstaat vooral bij de raming van de arbeidsvraag in personen. De geraamde productie bepaalt in belangrijke mate, naast factoren als de loonontwikkeling en de winstgevendheid, hoe groot de vraag naar arbeid is gemeten in voltijdsbanen, de zogeheten arbeidsvraag in arbeidsjaren.

Daarna moet worden bepaald over hoeveel personen die arbeidsjaren worden verdeeld om tot een raming van de werkgelegenheid in personen te komen (de deeltijdfactor).

De bijstelling van de werkgelegenheid in personen komt grotendeels voor rekening van een andere verdeling over personen: de beschikbare hoeveelheid werk is over meer personen verdeeld dan verwacht. Dit impliceert dat hoewel bedrijven hun productie zien teruglopen, ze relatief veel mensen in dienst hebben gehouden. Waarom zou dit effect sterker zijn dan in het verleden?

Harde cijfers zijn schaars, maar er zijn wel enkele verklaringen denkbaar. Bedrijven kunnen werknemers hebben gevraagd minder uren per week (betaald) te werken. Zo kunnen ze met moeite gevonden personeel binnenboord houden, zonder dat het al te veel geld kost. Voor zzp'ers, een groep die de laatste jaren fors in omvang is toegenomen, ligt een reductie van het aantal gewerkte uren zelfs zeer voor de hand. Zij zien hun opdrachten behoorlijk teruglopen, maar waarschijnlijk blijven velen meer dan 12 uur per week werken. In dat geval zijn ze niet werkloos. Overigens speelt bijvoorbeeld de deeltijd-wv geen rol bij de aanpassing van de raming. Daar werd in eerdere ramingen ook al rekening mee gehouden.

### De raming voor 2010

De neerwaartse herziening van de werkloosheidsraming voor 2010, van 9½% in de juniraming tot 8% in de MEV tot 6½% in de decemberraming, heeft twee hoofdoorzaken, die in tabel 2 beide onder de noemer 'effect conjunctuur' geschaard zijn. In de eerste plaats de gunstigere economische vooruitzichten. Tussen de juniraming en de huidige raming is de verwachting voor de ontwikkeling van de relevante wereldhandel in 2009 en 2010 cumulatief meer dan 8%-punt opwaarts bijgesteld. Bijgevolg is ook de bbp-raming voor Nederland flink verhoogd, van -4¾% in 2009 en -½% in 2010 (in de juniraming) tot -4% en 1½% (in de decemberraming). Circa de helft van het totale effect van de conjunctuur kan hieraan worden toegeschreven. Ruwweg de andere helft van het effect van de conjunctuur komt voor rekening van lagere loon- en kapitaalkosten. Door een groter dan verwachte afname van inkomsten uit overwerk en bonussen zijn bedrijven minder kwijt aan arbeidskosten dan waar in juni nog vanuit werd gegaan. Daarnaast is de rust op de financiële markten snel teruggekeerd, waardoor de risico-opslagen op leningen voor bedrijven zijn gedaald. Goedkoper lenen betekent lagere kosten. De winstgevendheid van bedrijven komt dit en komend jaar daardoor aanzienlijk beter uit dan in juni werd voorzien, waardoor de noodzaak tot vérgaande reorganisaties geringer is en bedrijven in staat zijn hun werknemers wat langer vast te houden. □

## Recente publicaties

SEPTEMBER 2009 - DECEMBER 2009

*Onderstaande lijst geeft een overzicht van CPB-publicaties die zijn verschenen tussen september en december 2009, gerangschikt naar publicatiereeks. Beleidsrelevante stukken zijn kort samengevat. Op [www.cpb.nl](http://www.cpb.nl) kunt u de volledige publicaties downloaden. Vaak is op de website ook een persbericht beschikbaar.*

### Bijzondere Publicaties

#### 83. Hoe beschaafd is Nederland? Een fiscale kosten-baten-analyse

Sijbren Cnossen,  
december 2009

[sijbren.cnossen@cpb.nl](mailto:sijbren.cnossen@cpb.nl)

Deze studie vergelijkt de sociaaleconomische prestatie-indicatoren van Nederland met die van andere landen. Deze landen worden ingedeeld in het Scandinavische, het Continentale, het Mediterrane en het Angelsaksische model. De studie toont aan dat een hoge belastingdruk goed verenigbaar is met een hoog welzijns- en welvaartsniveau. De landen met een Scandinavisch model (waaronder Nederland) doen het op bijna alle fronten beter dan de continentale, mediterrane en Angelsaksische landen. De armoede is geringer, ouderen zijn beter af, er is minder discriminatie, en de gezondheidszorg en het onderwijs staan op een hoger peil.

### CPB Documenten

#### 191. Economische gevolgen beoogde aanpassing Winkeltijdenwet

Henry van der Wiel,  
september 2009

[henry.van.der.wiel@cpb.nl](mailto:henry.van.der.wiel@cpb.nl)

De aanscherping van de Winkeltijdenwet zal een gering ef-

fect op de Nederlandse economie hebben, omdat het aantal koopzondagen in slechts weinig gemeenten zal dalen. Consumenten kunnen gemakkelijk uitwijken naar winkels in gemeenten die koopzondagen blijven houden, of ze gaan op andere dagen winkelen. De gevolgen voor de werkgelegenheid zijn gering: hooguit enkele honderden arbeidsplaatsen zullen verdwijnen.

#### 192. Zorg om zorgleerlingen: Een blik op beleid, aantal en kosten van jonge zorgleerlingen

Bert Minne, Dinand Webbink en Henry van der Wiel,  
november 2009

[dinand.webbink@cpb.nl](mailto:dinand.webbink@cpb.nl)

De uitgaven voor het primair onderwijs in Nederland lopen de laatste jaren sterk op door de grote toename van leerlingen die extra zorgbegeleiding nodig hebben. Dit rapport stelt de vraag centraal wat de oorzaak daarvan is en kijkt tevens naar de mogelijke invloed van beleidsveranderingen hierop. De stijging van de uitgaven aan zorgleerlingen komt hoofdzakelijk door een verschuiving naar duurere vormen van speciaal onderwijs en een stijging van het aantal rugzakleerlingen.

#### 193. Maatschappelijke kosten en baten van verstedelijkingsvarianten en openbaarvervoerprojecten voor Almere

Peter Zwaneveld en Gerbert Romijn (CPB), Gusta Renes en

Karst Geurs (PBL),  
november 2009  
[peter.zwaneveld@cpb.nl](mailto:peter.zwaneveld@cpb.nl)

Zie het artikel op pagina 2 en 3 van deze Nieuwsbrief.

#### 194. The contribution of trade policy to the openness of the Dutch economy

Harold Ceusen en Arjan Lejour,  
november 2009  
[arjan.lejour@cpb.nl](mailto:arjan.lejour@cpb.nl)

De afgelopen veertig jaar groeiden de Nederlandse in- en uitvoer met gemiddeld 7,5% per jaar, terwijl de wederuitvoer omhoog schoot in de laatste twee decennia. Deze analyse laat zien dat de toename van de handel vooral door de groei van het bruto binnenlands product (bbp) wordt veroorzaakt. Handelsbeleid, bestaande uit lage importtarieven, minder handelsbarrières en de totstandkoming van de interne markt, heeft ook een substantiele impact op handel, maar wel veel kleiner.

#### 195. Ontwikkeling en verdeling van de marginale druk in 2001-2011

Miriam Gielen, Joke Goes, Marcel Lever en Rocus van Opstal, november 2009  
[miriam.gielen@cpb.nl](mailto:miriam.gielen@cpb.nl)

Dit document beschrijft de ontwikkeling van de effectieve marginale druk op looninkomen in Nederland tussen 2001 en 2011 en analyseert de bijdragen van de verschillende regelingen hieraan. De marginale druk geeft aan hoeveel procent van een bruto inkomensstijging niet resulteert in een hoger nominaal beschikbaar inkomen, onder meer door hogere belastingen en lagere toesla-

gen. De gemiddelde marginale druk stijgt van 45,6% in 2001 naar 48,1% in 2007; daarna blijft deze naar verwachting nagenoeg stabiel en komt in 2011 uit op 47,4%. De oploep komt vooral door de stijging van het tarief in de tweede schijf en het toenemende belang van inkomensafhankelijke toeslagen.

#### 196. Beoordeling 16 projecten in het kader van het Budget Nota Ruimte

Annemiek Verrips, David Hamers (PBL), Herman Stolwijk e.a., november 2009  
[annemiek.verrips@cpb.nl](mailto:annemiek.verrips@cpb.nl)

Het kabinet heeft het CPB en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) gevraagd ruim 20 projecten te toetsen ten behoeve van een afweging voor de besteding van het zogenoemde Nota Ruimtebudget van 1 mld euro. Uitgangspunt voor een beoordeling is de vraag of een project naar verwachting bijdraagt aan de maatschappelijke welvaart (in brede zin). In deze publicatie volgt een overzicht van de beoordelingen van 16 projecten waarover besluitvorming door de Ministerraad reeds heeft plaatsgevonden.

### CPB Discussion Papers

#### 129. Optimal tax progressivity in unionised labour markets; what are the driving forces?

Stefan Boeters, oktober 2009  
[stefan.boeters@cpb.nl](mailto:stefan.boeters@cpb.nl)

#### 130. Welfare analysis in transport networks

Paul Besseling en Maarten van 't Riet, oktober 2009  
[maarten.van.t.riet@cpb.nl](mailto:maarten.van.t.riet@cpb.nl)



Moet men welvaartsbaten afmeten aan veranderingen in deur-tot-deur verplaatsingen of aan veranderingen in het gebruik van afzonderlijke delen van het transportnetwerk? De tweede benadering wordt doorgaans als fout bestempeld omdat verondersteld wordt dat de vraag van consumenten betrekking heeft op integrale verplaatsingen, niet op afzonderlijke onderdelen van een verplaatsing. Deze studie laat zien dat beide benaderingen tot een identieke uitkomst kunnen leiden.

### 131. *Is Economic Recovery a Myth? Robust Estimation of Impulse Responses*

Nick Zubanov en  
Coen Teulings,  
november 2009  
[coen.teulings@cpb.nl](mailto:coen.teulings@cpb.nl)

De doorwerking van de huidige financiële crisis op het bbp wordt gemeten via zogenaamde Impuls Response Functies (IRF). Schattingen van Cerra en Saxena suggereren dat de effecten van de crisis lang zullen aanhouden. De standaard schattingsmethode van IRF's is echter erg gevoelig voor kleine foutjes in de modelspecificatie. Een directe schatting van IRF's op basis van een methode vergelijkbaar met Jordà's 'local projection method' is niet gevoelig voor deze specificatiefouten. Schattingen suggereren dat een gemiddelde financiële crisis een verlies in bbp oplevert van 9 procent, zonder enige vorm van herstel in de eerstvolgende 7 jaar. Voor de jaren daarna zijn er enige indicaties voor herstel, maar die zijn statistisch insignificant.

### 132. *Corporate Tax Consolidation and Enhanced Cooperation in the European Union*

Leon Bettendorf, Albert van der Horst, Ruud de Mooij en Hendrik Vrijburg, november 2009  
[albert.van.der.horst@cpb.nl](mailto:albert.van.der.horst@cpb.nl)

Dit paper onderzoekt de economische gevolgen van EU-voorstellen voor een hervorming van de vennootschapsbelasting (vpb) met een gemeenschappelijke geconsolideerde grondslag in een deel van de lidstaten. Consolidatie kan leiden tot een kleine positieve welvaartswinst voor de EU als de verbeterde verliescompensatie in het nieuwe systeem niet gecompenseerd wordt door hogere tarieven, maar door lagere lump-sum uitgaven. Achter deze gemiddelde winst gaat echter een ongelijke verdeling schuil, waarbij sommige lidstaten verliezen.

### 133. *Corporate tax harmonization in the EU*

Leon Bettendorf, Michael Devereux, Albert van der Horst, Simon Loretz en Ruud de Mooij, november 2009  
[leon.bettendorf@cpb.nl](mailto:leon.bettendorf@cpb.nl)

In het huidige vpb-systeem hanteert elke EU-lidstaat een eigen grondslag en een eigen tarief voor de vennootschapsbelasting (vpb). In het nieuwe systeem komt een Europese grondslag, die met een verdeelsleutel wordt toegerekend naar de lidstaten, waarop zij elk hun eigen tarief mogen hanteren. Simulaties laten geen grote welvaartswinsten voor de EU zien tengevolge van deze hervorming. De variatie van de effecten tussen landen is groot. Bovendien leidt deze hervorming niet tot minder belastingconcurrentie.

### 134. *Cream-skimming, Parking and other Intended and Unintended Effects of Performance-Based Contracting in Social Welfare Services*

Pierre Koning en Carolyn J. Heinrich, november 2009  
[pierre.koning@cpb.nl](mailto:pierre.koning@cpb.nl)

Steeds meer overheden besteden re-integratie uit aan re-integratiebedrijven, die vervolgens op hun prestaties worden afgekeurd. Dit onderzoek maakt gebruik van prestatiegegevens van door UWV aanbestede re-integratiebedrijven om de effecten van prestatieprikkels (betere plaatsingsresultaten) vast te stellen. De gegevens beslaan een periode waarin het gebruik van volledig op plaatsing gebaseerde contracten (No Cure No Pay) geleidelijk toenam. Het blijkt dat deze overstap in het algemeen inderdaad heeft geleid tot meer plaatsing in werk, maar dan wel vooral werk op basis van kortdurende contracten.

NCNP-contracten bleken slechts in geringe mate te leiden tot 'afroming' (het uitsluiten of verwaarlozen van werklozen met geringe baankansen).

### 135. *Contracting Welfare-to-Work Services: Use and Usefulness*

Pierre Koning,  
november 2009  
[pierre.koning@cpb.nl](mailto:pierre.koning@cpb.nl)

Sociale diensten in Nederland besteden een aanzienlijk deel van hun re-integratietaken uit aan private re-integratiebedrijven, WSW-organisaties en (andere) hulpverlenende instanties. Tegelijkertijd is een trend waarneembaar naar samenvoeging van re-integratieactiviteiten met nabij gelegen sociale diensten. Dit onderzoek tracht te achterhalen wat de beweegredenen van gemeenten zijn bij het uitbesteden en samenwerken, alsmede de gevolgen van deze keuzes voor de effectiviteit van re-integratie.

## Colofon

CPB Nieuwsbrief is een uitgave van het  
Centraal Planbureau  
Postbus 80510  
2508 GM Den Haag  
T 070 – 3383380  
F 070 – 3383350  
I [www.cpb.nl](http://www.cpb.nl)  
E [redactie@cpb.nl](mailto:redactie@cpb.nl)

**Redactie:**  
Kees Folmer  
Jasper de Jong  
Dick Morks  
Bas Straathof  
Jacqueline Timmerhuis

**Drukker:** Koninklijke De Swart  
**Ontwerp:** Maarten Balyon grafische vormgeving bv

CPB Nieuwsbrief is ook beschikbaar op [www.cpb.nl](http://www.cpb.nl)  
Teksten mogen zonder voorafgaande toestemming worden overgenomen, onder vermelding van het CPB als bron.

## Het spook van het protectionisme waart nog steeds rond

*Tijdens de Grote Depressie in de jaren dertig probeerden overheden binnenlandse markten af te schermen voor buitenlandse concurrentie. Dit werd de doodsteek voor de wereldhandel, hetgeen de toenmalige economische malaise vele malen heeft vergroot. In september bracht het CPB een boek uit over de huidige crisis, 'De Grote Recessie'. Daarin staat te lezen dat een herhaling van dergelijke kardinale fouten in de huidige situatie onwaarschijnlijk is.*

Nu hebben zich in de loop van het afgelopen jaar diverse incidenten voorgedaan die op het tegendeel lijken te wijzen. Denk aan oproepen van politici in verscheidene landen om waar van binnenlandse makelij te kopen en de clause in het Amerikaanse stimuleringspakket die Amerikaanse bedrijven voorrang geeft boven buitenlandse aanbieders. En natuurlijk de veelbesproken introductie door – opnieuw – de Amerikaanse overheid van een nieuw tarief op Chinese autobanden.

Een organisatie die zich Global Trade Alert (GTA) noemt, heeft in september een rapport over protectionisme gepubliceerd dat veel aandacht heeft gekregen in de financiële pers. GTA verkondigt dat de leden van de G20, in weerwil van hun plechtige eed van trouw aan het vrije handelsverkeer in november 2008, de 'aanval' hebben geopend op de wereldhandel.

Die bewering van GTA lijkt overdreven. Ze vermeldt 192 nieuwe handelsbelemmerende maatregelen sinds november 2008, maar een vergelijking met de frequentie van zulke maatregelen vóór dat tijdstip is niet mogelijk, want GTA is pas één jaar geleden begonnen met tellen. Ook is niet duidelijk hoe schadelijk de nieuwe maatregelen zijn. Sommigen zien het Amerikaanse autobandentarief als een politieke blunder, maar het tarief is niet strijdig met de overeenkomst die ten grondslag ligt aan de toetreding van China tot de World Trade Organisation. De maatregel treft nog geen 0,3% van de Chinese uitvoer naar de VS. Valt het dus wel mee met de protectie?

Veel van de genoemde maatregelen houden verband met staatssteun aan bedrijven. Op dit vlak is er wel degelijk reden voor bezorgdheid. De eerder genoemde clause in het Amerikaanse stimuleringspakket is een voorbeeld van onversneden protectionisme. Net als in de VS hebben noodmaatregelen er ook in Europa toe geleid dat grote banken en verzekeraars nu geheel of ten dele staatseigendom zijn. Maar de steun beperkt zich niet tot de financiële sector.

Op 6 november jl. schreef de Financial Times lovende woorden over Neelie Kroes, van 2004-2009 eurocommissaris voor mededinging. De FT prees de standvastigheid die 'Nickel Neelie' aan de dag legt in haar strijd tegen misbruik van marktmacht en bevoordeling van binnenlandse bedrijven door overheden. Vóór het

uitbreken van de huidige economische crisis was haar agenda al goed gevuld met spraakmakende procedures tegen industriële reuzen als Intel en Microsoft. Maar sinds vele Europese regeringen zich genoodzaakt voelden grote bedrijven van de directe ondergang te redden, is de rol van eurocommissaris als bewaker van de vrije markt van groter belang dan ooit tevoren. Zo heeft Kroes de Duitse overheid zo ver gekregen toe te zeggen dat de miljardensteun aan Opel beschikbaar is voor iedere partij die bereid is te investeren in het noodlijdende bedrijf. Kort daarna, begin november, besloot GM de deal maar helemaal af te blazen. Tezelfdertijd dwong ingrijpen van Brussel twee grote Britse banken waarvan het voortbestaan afhankelijk is van staatssteun, tot vérgaande herstructurering. Hetzelfde is gebeurd met ING, waarin de Nederlandse overheid sinds eind vorig jaar een meerderheidsbelang heeft.

Al met al lijkt een terugkeer naar de jaren dertig nog steeds uiterst onwaarschijnlijk, vooral omdat het invoeren van handelsbelemmeringen heden ten dage veel internationaal opererende bedrijven direct benadeelt. Maar de vérstrekkende maatregelen die nodig zijn geweest om banken en verzekeraars van de ondergang te redden, roepen ernstige vragen op over de taakverdeling tussen publieke en private sector en eerlijke concurrentie. En de legitimiteit van financiële steun van diverse Europese overheden aan autofabrikanten is twijfelachtig. Het speelveld heeft zich verplaatst, maar het protectionismespoek waart nog altijd rond. □

Meer informatie: [jos.ebregt@cpb.nl](mailto:jos.ebregt@cpb.nl)

